

своєї наукової діяльності. Авторка відзначила, що В.К. Піскорський вирізнявся надзвичайною працьовитістю і був першим іноземним ученим, якому дозволили працювати у королівському архіві Іспанії. До речі, перебуванню історика в Іспанії О.О. Новикова приділила найбільше уваги, детально висвітлила його знайомство і спілкування з іспанськими колегами-науковцями.

В 1997 р. у вступній статті [28, с. 5-13] до першого тому праць В.К. Піскорського член-кореспондент НАН України П.С. Сохань висвітлив наукову діяльність вченого, підкреслив, яким складним і суперечливим був шлях історика, бо його, як і інших видатних діячів науки і культури XIX ст., не тільки русифікувала, а й привласнила Росія.

У ще одній вступній статті [25, с. 14-17] до цього видання І.С. Пічугіна, старший науковий співробітник Інституту всевітньої історії РАН (Москва), дає всесторонню характеристику і аналіз праці В.К. Піскорського "Кастильські кортеси в перехідну добу від середніх віків до нового часу". Вона пише, що ця книга привернула увагу не лише вітчизняних науковців, але і вчених Західної Європи, особливо, істориків Іспанії. Авторка зазначила, що у 20-х роках XX ст. історик-медієвіст Клаудіо Санчес-Альборнос, вчений із світовим іменем, переклав праці В.К. Піскорського іспанською мовою, а німецький історик Допш – німецькою. У 1931 р. році книгу було надруковано під егідою факультету права Барселонського університету. І.С. Пічугіна робить висновок, що цей твір є ще одним переконливим доказом значних досягнень вітчизняної філософської та історичної наук.

Підсумовуючи огляд історіографії з досліджуваної теми, необхідно констатувати, що наявна література стосується лише окремих аспектів проблеми. Однак вона не є систематичною і не охоплює проблему в цілому. До цього часу ще не було написано спеціальних монографічних досліджень, які б комплексно розглядали діяльність В.К. Піскорського. Головна увага дослідників концентрувалася на дослідженні окремих наукових праць історика, значна частина яких залишилася, на жаль, поза увагою. У літературі зустрічаємо чимало суперечностей і перекручень щодо оцінки діяльності вченого. Деякі питання з цього приводу залишаються дискусійними.

Отже, в умовах, що склалися в процесі вивчення творчої спадщини В.К. Піскорського, вже давно назріла необхідність ґрунтовно і цілісно дослідити науково-педагогічну діяльність вченого як одного з провідних

діячів української та світової науки другої половини XIX – початку XX ст.

1. Алпатов М.А. Русская медиевистика // Очерки истории исторической науки в СССР. – М., 1963.
2. Альтамира-и-Кревеа Рафаель. История Испании. – М., 1951.
3. Афанасьев Г. Пискорский Владимир Константинович // Киевская мысль. – 1910. – 8 августа.
4. Беляева И.Е. В.К.Пискорский. К 100-летию со дня рождения // Новая и новейшая история. – 1968. – №3.
5. Будде Е.Ф. В.К.Пискорский: [Некролог] // Журнал Министерства Народного просвещения. – 1910. – октябрь.
6. Бузескул В.П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX в. – Ч.2. – С. Л., 1931.
7. Бузескул В.П. Памяти В.К.Пискорского // Южный край. – 1910. – 11 августа.
8. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков. – М., 1974.
9. Дятлов В.А. Научно-педагогическая деятельность В. К. Пискорского в Нежинском историко-филологическом институте // Литература та культура Полісся. Вип. 1. – Ніжин, 1990.
10. Житецький И.П. Памяти В.К.Пискорского // Киевские вести. – 1910. – 8 августа.
11. Кареев Н.И. В.К.Пискорский // Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. – СПб., 1906. – Т. 2.
12. Университетские известия. – 1897. – №10. – Ч. 2. – С. 1-58; №11. – Ч. 2. – С. 59-84; №12. – Ч. 2. – С. 85-185.
13. Университетские известия. – 1901. – № 1. – Ч. 2. – С. 1-44; № 4. – Ч. 2. – С. 45-120; № 5. – Ч. 2. – С. 121-170; № 8. – Ч. 2. – С. 171-230.
14. Лучицкий И.В. Отзыв о сочинении В.К.Пискорского "Крепостное право в Каталонии в средние века", представленном в Историко-Филологический факультет для приобретения степени доктора всеобщей истории // Университетские известия. – 1901. – № 12. – Ч.1.
15. Лучицкий И.В., Фортинский Ф.Я. Кастильские кортесы в переходную эпоху от средних веков к новому времени. Исследование Владимира Пискорского // Университетские известия. – 1898. – № 4. – Ч.2.
16. Михайлюк Д. Перший український іспаніст // Вечірній Київ. – 1967. – 19 серпня.
17. Мозильницький Б.Г. Политические и методологические идеи русской либеральной медиевистики середины 70-х гг. XIX – начала 900-х гг. – Томск, 1969.
18. Москаленко А.Е. Владимир Константинович Пискорский (1867-1910). Библиография // История и историки: Ежегодник. – М., 1976.
19. Нанкин А. Крутизна истины // Рабочая газета. – 1967. – 12 августа.
20. Новиков О.М. Видатний учений-іспаніст В.К. Піскорський (До 100-річчя з дня народження) // Український історичний журнал. – 1967. – № 8.
21. Новикова О.О. В.К. Піскорський // Український історичний журнал. – 1992. – №6.
22. Новикова О.О. Посол вітчизняної науки // Всесвіт. – 1995. – №5-6.
23. Пискорский В.К. // Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875-1900: Преподаватели и воспитанники. – Нежин. – 1900.
24. Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / Упор. О.О.Новикова, І.С.Пічугіна. – К., 1997.
25. Пічугіна І.С. Видатний історик-іспанолог // Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / Упор. О.О.Новикова, І.С.Пічугіна. – К., 1997.
26. Смерть проф. В.К.Пискорского // Киевские вести. – 1910. – 5 августа.
27. Советская Историческая Энциклопедия. – М., 1968. – Т. 11.
28. Сохань П.С. Українець, який творив духовну спадщину Європи // Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / Упор. О.О.Новикова, І.С.Пічугіна. – К., 1997.
29. Ханина А.З. В.К.Пискорский (К 100-летию со дня рождения) // Вопросы историографии всеобщей истории. – Казань, 1968. – Вып. 3.
30. Revista internacional de administracion derecho economico nacional y politico, 1898, №5.

Надійшла до редколегії 12.10.08

Я. Гирич, асп.

УРБАНІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ МІСТ УРСР В 1950-х – НА ПОЧАТКУ 1960-х РОКІВ

У статті аналізуються прояви важливого соціального явища – урбанізації в міському середовищі України впродовж 1950-х – початку 1960-х років.

The article deals with the analysis of important social phenomenon – urbanization in urban sphere in the Ukrainian SSR during the 1950-th till the beginning of 1960-th.

У післявоєнні роки не було короткі строки були здійснені величезні за своїми масштабами роботи направлені на відбудову зруйнованих міст. У цей період перед архітекторами і будівельниками стояло завдання ліквідувати важкі наслідки війни для житлового господарства міст Радянського Союзу і в тому числі й Української РСР. За офіційними даними, по закінченню Великої Вітчизняної війни було повністю або частково зруйновано 714 міст, біля 20 тисячі сіл, 2 мільйони будинків та приміщень, 40 тисяч надвірних будівель жителів Української РСР. 10 мільйонів осіб не мали даху над головою.

У процесі післявоєнної відбудови народного господарства головний акцент було зроблено на важку про-

мисловість. За відносно короткий проміжок часу вдалось здійснити величезну роботу по відновленню й реконструкції зруйнованих війною міст та створенню нових промислових центрів. Склались передумови для зростання міст та збільшення рівня урбанізованості України.

Урбанізаційна проблематика знайшла своє відображення у науковій літературі. Особливою рисою фахової літератури з теми є низька увага істориків до даної тематики. Серед головних досліджень присвячених урбанізації в УРСР варто відзначити роботи радянських демографів та економістів Г. Лаппо[4,5], Ю. Пивоварова [7], І. Сігова [10], Б. Хорева [14]. Праці вищезазначених авторів написані головним чином як економічні праці,

містять в основному інформацію про урбанізацію в загальносоюзному масштабі, не завжди розглядаючи українську специфіку. Серед сучасних українських досліджень можна виділити монографію написану І. Салієм [9]. Література слабо розкриває дану тему, приділяючи головну увагу економічній складовій питання.

Метою запропонованої статті є аналіз урбанізації як складової частини розвитку українських міст в середині ХХ століття.

Значні збитки завдані війною житловому сектору та існування великочисельної групи осіб, що втратили свої помешкання внаслідок бойових дій, ставили вирішення житлової проблеми до розряду першочергових. У перші повоєнні роки головну ставку було зроблено на мало-поверхове будівництво літніх будиночків та кредитування забудови приватного сектору. Але такі заходи не могли вирішити найголовнішої проблеми – швидкої ліквідації нестачі житла для населення. Тому на початку відбудовного періоду житлове будівництво намагалися вести на вибіркових вільних ділянках в зруйнованих районах міст. У деяких містах відмічалась нічим не виправдана розкиданість житлового будівництва, що утруднювало впровадження найбільш прогресивних поточних методів будівництва і раціональне використання відповідних механізмів, викликало збільшення протяжності інженерних мереж, призводило до здороження і збільшення строків будівництва. Розпоршеність житлової забудови часто позбавляла можливості зручно розташовувати будинки культурно-побутового обслуговування населення. Для створення сприятливих санітарних умов всередині жилих кварталів доводилось витрачати великі кошти на їх реконструкцію.

Для України післявоєнного часу характерне дальше поглиблення процесу урбанізації. Міське населення республіки впродовж 1950–1962 рр. збільшилося на 71,1 %, а його питома вага в загальній чисельності населення підвищилася з 35,5 % в 1950 до 49,3 % в 1962 р. [10, с. 71]. Слід також підкреслити і ту обставину, що міське населення збільшувалося значно швидше, ніж усе населення УРСР: середньорічні темпи зростання кількості усіх жителів України впродовж 1950–1962 рр. становили близько 1,5 %, а міського – понад 4 % [2, с. 104]. Зростання абсолютної чисельності жителів міст республіки було невід'ємною рисою урбанізації.

Швидке зростання в повоєнні роки міського населення за рахунок механічного приросту та переведення сільських населених пунктів до категорії міських в результаті індустріалізації зумовили систематичне скорочення як абсолютної, так і відносної чисельності сільського населення Української РСР. Про цей факт свідчать цифри: середньорічні темпи зниження кількості сільського населення республіки за 1950–1962 рр. становили 0,5 %. У 1959 р. порівняно з 1939 сільське населення країни зменшилося на 15,5 %, причому в жодній з 25 областей в цей період не спостерігалось збільшення чисельності сільського населення [9, с. 39]. Перманентне скорочення кількості сільських жителів стало наслідком екстенсивного характеру урбанізації в УРСР.

У процесі урбанізації зростала і загальна кількість міських поселень.

У 1946 році в УРСР було 258 міст (177 – районного підпорядкування, 81 – обласного), в 1959 – 331 [18, арк. 13]. Відновлення та розвиток промислових районів створив сприятливі умови для містобудівництва. Багато міст і селищ виникли на нових територіях при будівництві великих промислових підприємств (Севродонецьк, Новогеоргіївськ, Нова Каховка тощо). Інші міста створювались внаслідок адміністративно-територіальних перетворень об'єднання кількох селищ або росту се-

лиць міського типу до розмірів міст. Таким шляхом утворилось багато нових шахтарських міст.

Зростання населення міст, розбудова міського господарства вимагали перегляду відповідних законодавчих норм. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1956 р. було затверджено "Положення про порядок віднесення населених пунктів до категорій міст, селищ міського типу і робітничих селищ Української РСР", яке регулювало порядок вирішення питань надання містам відповідного адміністративного статусу. З цього часу міськими поселеннями вважалися міста, селища міського типу і робітничі селища. В свою чергу міста поділялися на три групи відповідно до розроблених критеріїв. До числа міст республіканського підпорядкування відтепер відносились міські поселення з населенням понад 500 тис. чол., які були великими економічними, культурними, адміністративними центрами, "дальший розвиток яких вимагав безпосереднього керівництва з боку республіканської влади" [10, с. 14]. Станом на 1 січня 1956 р. на території УРСР існувало п'ять міст з населенням понад півмільйона мешканців. Попри нормативні положення в УРСР статус міста республіканського підпорядкування мали лише Київ і Севастополь, що увійшов до складу республіки після приєднання до УРСР Кримської області [1, с. 23].

Введення нового "Положення про порядок віднесення населених пунктів до категорії міст, селищ міського типу та робітничих селищ" істотно змінило практику адміністративної статистики: якщо на 1 січня 1956 р. було зареєстровано 781 міське селище (284 міста і 497 поселень міського типу), то за станом на 1 січня 1959 р. їх було уже 1082 (331 місто і 751 поселення міського типу), тобто загальна кількість міських поселень за три роки збільшилася на 39 %, в тому числі міст – на 17, інших міських поселень – на 51 %. Впродовж 1950–1955 рр. загальна кількість міських поселень збільшилася тільки на 3 %, міського населення УРСР на 25 %; у 1956–1958 рр. кількість міського населення збільшилася на 20 % [3, с. 22]. Відповідно до офіційних статистичних даних, станом на кінець 1957 року в Україні існувало 11418 сільських рад (за 1957 рік скорочення склало 160), 56 робітничих селищ, 746 сільських районів, 320 міст, з них у республіканському та обласному підпорядкуванні знаходилось 85, безпосередньо в цих містах розташовувалось 86 міських районів, селищ міського типу та робітничих селищ – 720 [19, арк. 4-6]. Збільшення кількості міських поселень стало прямим наслідком підвищення рівня урбанізованості Української РСР.

Використавши матеріали переписів населення 1939 та 1959 рр. демографи В. Жученко та В. Стешенко проаналізували темпи збільшення населення 41 міста республіки, в кожному з яких у 1939 р. було не менше 50 тис. жителів. Дослідники визначили наступні тенденції: залежно від величини міста середні темпи зростання населення в 1939–1959 рр. становили: у містах з 50–199 тис. жителів (20 міст) – 123,8 %, 100–199 тис. чоловік (11 міст) – 140,3, 200–499 тис. чоловік (шість міст) – 149,5 %, 500 тис. чоловік і більше (п'ять міст) – 119,9 % [11, с. 144]. Виявилась закономірність, відповідно до якої темпи зростання населення міста збільшувались із зростанням чисельності його населення. Те, що населення в містах з кількістю жителів 500 тис. і понад 500 тис. чоловік зростало повільніше порівняно з попередніми групами, не заперечувало цієї загальної тенденції, а стало результатом політики обмеження активних переселень громадян у великі міста. Адміністративні заходи, спрямовані на обмеження збільшення населення великих міст, все ж не змогли затримати зростання чисельності їх жителів. З 15 січня 1959 по 1 січня

1963 р. чисельність населення двох найбільших міст республіки – Києва та Харкова зросла на 10,6 % [11, с.145]. За цей самий період усе міське населення республіки збільшилося на 14,2 % (враховуючи переведення сільських поселень у міські) [19, арк. 26].

Економічне зростання міст вимагало залучення до роботи на їх підприємствах нових робочих рук, зростання обсягів продовольчого забезпечення. Для будівництва нових підприємств були потрібні вільні території. Водночас мешканці навколишніх сіл, в пошуках кращих соціально-побутових умов, намагались влаштуватись на роботу на підприємствах міста. Перераховані фактори сприяли поступовому втягуванню в орбіту міського життя навколишніх територій. Реконструкція міст в ідеальному випадку повинна була охоплювати складний комплекс містобудівельних заходів по впорядкуванню зон, винесенню з житлових районів примислових підприємств так званої "промзони" підприємств з їх шкодою навколишньому природному середовищу, транзитного транспорту, залізничних ліній, створення мережі транспортних магістралей, поліпшення системи торгово-побутового обслуговування населення. Планами будівництва нових житлових будівель, передбачалось озеленення і благоустрій навколишньої території [1, с.13]. Всі ці заходи мали створити в містах найкращі санітарно-гігієнічні умови проживання, організувати культурно-побутове обслуговування населення.

Величезні масштаби запланованого житлового будівництва наприкінці 1950-х років (в семиріччі) поставили перед радянськими містобудівниками завдання, які вимагали від проектувальників застосування нових прийомів планування та забудови житлових районів. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР 4 грудня 1958 р. прийняли постанову "Про заходи по поліпшенню справи планування і забудови населених пунктів УРСР", в якій підкреслювалось винятково важливе значення районного планування. Для забезпечення планомірності в роботах по відбудові і новому будівництву було складено проекти генеральних планів 122 міст і 683 районних центрів. Згодом розробили проекти планування більше 200 міст і багатьох селищ [1, с.34]. Інший нормативний акт, прийнятий 31 червня 1959 р. Центральним Комітетом КПРС і Радою Міністрів СРСР "Про розвиток житлового будівництва в СРСР", передбачав у наступні 10–12 років ліквідувати гостру нестачу житла [17, арк.201-209]. Так було розпочато кампанію по масованому житловому будівництві.

Впродовж досліджуваного періоду забудова міст велася переважно великими житловими комплексами на вільних територіях, що стало однією з найхарактерніших рис тодішнього радянського містобудування. Потреба в великій кількості житла за відносно стислі строки в часі призвели з одного боку до застосування новітніх технологій будівництва, а з іншого до халатності та часто низької якості будівель. Комплексне будівництво характеризувалось також широкими масштабами озеленення, благоустрою, завчасним прокладенням підземних мереж та інженерною підготовкою території.

Гостра житлова проблема змусила владу розпочати масове будівництво будинків призначених для проживання громадян. Ці будинки відомі як "хрущовки" мають свою академічну архітектурну назву – зразки типової забудови першого покоління. Значні темпи житлового будівництва та величезні за своїми розмірами капіталовкладення в розвиток інфраструктури стали втіленням офіційною лінії керівництва країни і партії на забезпечення населення дешевим житлом. Впродовж семиріччя в республіці збудовано клубів на 1,3 млн. місць, кіно-театрів – на 180 тис. місць, загальноосвітніх шкіл – на 1,7 млн. учнівських місць, дошкільних закладів – на

640 тис. місць, лікарень – на 82,8 тис. ліжок, оздоровчих закладів – на 28,3 тис. місць [14, с.170-171]. Важливу рисою нової містобудівної політики державного керівництва країни став початок активної забудови великих та малих міст Української РСР виключно за довгостроковими генеральними планами розвитку.

Реалізація містобудівної політики в УРСР здійснювалась на основі досягнутого рівня науково-технічного прогресу. Запорукою реалізації амбіційних планів мало стати зниження вартості житлового будівництва не менш ніж на 20 %. Його пропонували здійснити за рахунок широкого застосування типових проектів, втілення індустріальних методів роботи, зниження вартості готових виробів і деталей заводського виробництва, а також недопущення "архітектурних надмірностей" та скорочення строків будівництва. В цей час спостерігаються небачені темпи житлового будівництва. Впродовж 10 років, починаючи з 1956 по 1965 р. було збудовано 182423 тис. кв.м. житлової площі, зведено 4101,3 тис. квартир (жител), квартири одержали 17,9 млн. чол. [13, с.52]. Якщо ж взяти розрахунок по виконанню семирічного плану розвитку народного господарства в 1959–1965 рр. то в Україні за рахунок держави, кооперативних організацій та на кошти робітників і службовців у містах і робітничих селищах введено в дію житла загальною площею 96,4 млн. м² проти 44,5 млн. м² за попереднє семиріччя [8, с.456-457].

Внаслідок активної містобудівної політики наприкінці 1950-х років у республіці значно зросла кількість міського населення, але ще не становила переважної більшості. З підсумків перепису 15 січня 1959 року випливало, що в Україні станом на час проведення перепису мешкали 41 720 596 осіб, що постійно проживали на території УРСР. З них в сільській місцевості 22 752 677 чол. (9 921 663 особи чоловічої статі й 12 831 014 жіночої) та 18 967 919 чол. В містах та селищах міського типу (8 589 697 та 10 378 222 особи відповідно) [3, с.5-7]. Окрім того, органами статистики вівся облік згідно категорії наявного населення. Відповідно до його результатів наявне населення УРСР становило 41 869 046 чол. У містах перебувало 19 147 419 осіб наявного населення, в селах – 22 721 627 чол [20, с.3]. В 50-х роках ХХ століття Українська РСР ще не характеризувалась високим рівнем урбанізації – за умови проживання у містах більше половини всього населення країни. Цієї величини УРСР досягла у 1965 році, коли кількість міських жителів республіки склала 22,8 млн осіб, що становило 50,55 % населення України [9, с. 37].

Отже, міста в досліджуваній період отримали новий позитивний імпульс для свого розвитку. Активне містобудівництво було возведено в ранг державної політики та втілювалось в життя, як одна з стратегічних задач партійного та державного керівництва. Міста ставали новими промисловими центрами країни, в які щороку шляхом організованих наборів, комсомольських та громадських призовів потрапляли тисячі нових потенційних міських мешканців. Завдяки адміністративно-територіальному ретворенням та внесенням змін в чинне на той час законодавство про міські поселення значно збільшилась кількість міст. Українська РСР перетворилась на високоурбанізовану республіку, за умови проживання в містах більше половини усього населення. Прискорений екстенсивний розвиток продуктивних сил в Україні зумовив складні соціально-економічні процеси, подальшу урбанізацію, зростання абсолютної чисельності та питомої ваги міст та їх населення.

1. Дьомін М.М., Наймарк Й.І., Фомін І.О. Містобудівництво в Українській РСР у семиріччі.- К., "Держбудвидав", 1961. 2. Иванов В.Н., Рыбаковский Л.Л. Демографическое развитие СССР в послевоенный пери-

од. – М., "ИСИ", 1984. 3. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР. – М., "Госстатиздат", 1963. 4. Лялло Г.М. География городов с основами градостроительства. – М., "Изд – во МГУ", 1969. 5. Лялло Г.М. Развитие городских агломераций в СССР. – М., "Наука", 1978. 6. Лібанова Е.М. Особливості сучасних демографічних процесів в УРСР. – К., "Знання", 1984. 7. Пивоваров Ю.Л. Современная урбанизация. Основные тенденции расселения. – М., "Статистика", 1976. 8. Розвиток народного господарства Української РСР в 1917 – 1967 роках. (в двох томах). т.2 – К., "Наукова думка", 1967. 9. Салій І. М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти. – К., "Наукова думка", 2005. 10. Сигов І.І. Урбанізація і розвиток городов в ССРСР. – Л., "Наука", 1985. 11. Стешенко В.С. Демографическое развитие Украинской ССР (1959-70). – К., "Наукова думка", 1977. 12. Урбанізація і демографічні процеси (под ред. Хорева Б.С. и Киселевой Г.П.). – М., "Финансы и статистика", 1982. 13. Урбанізація і формування систем расселения (Сб. ст.). – М., "МФГО", 1978. 14. УРСР у

цифрах в 1974 році. Короткий статистичний довідник. – К., 1975. 15. Хорев Б.С. Урбанізація і демографічні процеси. – М., "Финансы и статистика", 1982. 16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (місто Київ). (далі – ЦДАВО України). – фонд 2 – Рада Міністрів Української РСР. – опис 9.-справа 233 "Дополнительные итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года". – 99 арк. 17. ЦДАВО України.- ф.2.-о.9.-спр.5332 "Постанови РМ УРСР за 1959р. № 273-312".-244арк. 18. ЦДАВО України.- ф.2.-о.20.-спр.84а "Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года по административно-территориальному делению на середину 1959 г. и 1 января 1960 года". – 253 арк. 19. ЦДАВО України.- ф.582.- Центральне Статистичне управління Української РСР – о.9.-спр. 644 "Сводные таблицы о численности административно-территориальных единиц по Украинской ССР на 1 января 1958 года". – 173 арк. 20. ЦДАВО України, ф. 582. – оп. 20. – спр. 849. – "Сводные таблицы учета населения за 1959 г.". – 193 арк.

Надійшла до редколегії 12.10.08

А. Гуз, канд. іст. наук

ШКІЛЬНА ПРАВОВА ОСВІТА В УКРАЇНІ В 90-х РОКАХ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано процес становлення та розвитку шкільної правової освіти в Україні в 1991–2005 рр.

In the article the author describes main aspects of establishment and development of Ukrainian school law education during 1991–2005.

В СРСР викладання правознавства в школі було нероздільно пов'язане з історичною наукою. Педагогічні навчальні заклади випускали молодих фахівців, які одночасно викладали й історію, і правознавство. Очевидно тому, що радянська шкільна парадигма викладання правознавства була недостатньо розробленою. Зокрема і викладання правознавства в той час не приділялося достатньої уваги, а вивчалися лише правові основи радянської держави.

Питання становлення та розвитку шкільної правової освіти в Україні не були об'єктом окремого наукового дослідження, хоча аспекти цієї проблеми досліджувалися українськими науковцями, зокрема: питання стану правничої освіти в Україні – Ю. Шемшученком [22, с. 44–45], В. Андрейцевим [1, с. 36–54], В. Суценок [18, с. 21–25], С. Савченком [17, с. 661–665], Г. Мурашиним [8, с. 674–676]; підготовки викладачів правознавства для освітньої галузі – Б. Андрусишиним [2, с. 692–694]; науково-теоретичного обґрунтування шкільної правової освіти розроблялися В. Денисовим, П. Рабиновичем, В. Семеновим, І. Усенком, Л. Заблоцькою, І. Котюком, О. Котюком [6, с. 2–25]; правосвідомості підлітків у закладах професійної освіти – Н. Ткачовою [20, с. 25–29]; соціально-педагогічної профілактики правопорушень важковиховуваних учнів – В. Оржеховською [10, с. 4–15], В. Пастуховим [11, с. 141–143], В. Терещенком [19, с. 17]; формування уявлень у підлітків про права та обов'язки – І. Васильківською [4, с. 7], В. Вітвицькою [5, с. 9], С. Киренком [7, с. 6]; методики викладання правознавства у школі – Б. Андрусишиним [3, с. 3–4].

З огляду на викладене вище варто зазначити, що окреслена нами проблема не була предметом окремого наукового дослідження, є актуальною і потребує подальшої наукової розробки. Слід зауважити, що одразу після розпаду СРСР в 1991 р. і його політичної системи перед українським суспільством постала проблема створення нової правової системи. Це безпосередньо стало причиною переопрацювання теоретичної та навчально-методичної бази викладання правознавства у школі. Нагальною на той час була проблема методичного забезпечення навчального процесу викладання правознавства у школі, ознайомлення учнів з нормативно-правовою базою, що постійно оновлювалася, адже певний час навчання велося за застарілою програмою. Однак уже за часів незалежності в Україні зроблено чимало науково-обґрунтованих пропозицій щодо зміни застарілої системи викладання правознавства в школі, зокрема в 9 класі.

У загальноосвітніх школах I–III ступенів з 1995 р. було запроваджено як обов'язкове викладання курсу "Основи правознавства", що став фундаментом для створення системи шкільної правової освіти. Навчальний курс був спрямований на формування в учнів необхідних знань і навичок для активної, свідомої участі в процесі життєдіяльності соціуму, для спілкування з різноманітними інституціями суспільства та держави. Розроблені українськими вченими кілька програм з курсу "Основи правознавства" послідовно систематизували суму того матеріалу, який є необхідним для учнів. Ними була чітко обумовлена і структура навчального курсу, оскільки тематика підібрана таким чином, щоб її можна було реально опанувати протягом відведеного часу. Слід підкреслити, що основну увагу було звернуто не на вивчення тексту нормативно-правових документів, які з плином часу змінюються, а на опанування базових принципів і положень юридичної науки.

Зазначений шкільний курс правознавства, що вивчається в 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів, орієнтовано на такі завдання:

- ✓ закласти основи системи правових поглядів і переконань учнів;
- ✓ ознайомити учнів з основами конституційного ладу України;
- ✓ дати початкові знання із цивільного, сімейного, трудового, кримінального й інших галузей права;
- ✓ поглибити знання учнів про походження, типи та форми держави, історію створення української державності;
- ✓ формувати навички правомірної поведінки, навчити учнів відповідно до норм права діяти в типових життєвих ситуаціях, виконуючи соціальну роль громадянина, глави чи члена сім'ї, робітника, фермера, підприємця, студента чи учня, власника майна тощо;
- ✓ виховувати в учнів переконання в необхідності суворого дотримання законів, непримиренності до протиправної поведінки;
- ✓ виробляти в школярів уміння аналізувати суспільно-політичні події в Україні та світі, спираючись на знання з теорії та історії держави і права, користуватися вітчизняними нормативними та міжнародно-правовими актами, різноманітними джерелами права, юридичною літературою.

Набутий досвід використання програм у школах України на початку будівництва незалежної держави дав змогу у 2001 р. уточнити низку положень, насамперед у напрямі подальшої адаптації навчального курсу